

Фуркало В. І. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін УДПУ ім. Павла Тичини

ТИПОЛОГІЯ І ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про документальну літературу як родове поняття, що поділяється на літературу експериментальних випробувань і літературу буденного життя. Подано визначення літератури екстремальних випробувань і окреслено межові ситуації індивідуального буття. Вказано на філософські проблеми літератури екстремальних випробувань.

Ключові слова: документальна література, література екстремальних випробувань, жанри літератури екстремальних випробувань, людина як тварина, життя в межових ситуаціях.

Furkalo V. Typology and philosophical issues of documentary literature.

The article deals with documentary literature as a generic notion, which is divided into literature of experimental tests and literature of everyday life. The definition of the literature of extreme tests and outlined the situation of individual existence is presented. The philosophical problems of the literature of extreme tests are stated.

Keywords: documentary literature, the literature of extreme tests, genres of the literature extreme tests, man as an animal, life in the boundary situations.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Для того, щоб вирішувати різноманітні дослідницькі завдання, пов'язані з документальною літературою, необхідно з'ясувати значення окремих понять, якими оперують у даній сфері, адже документальна література як об'єкт є цікавим не лише для літературознавців, а й для істориків, соціологів та інших.

Продовжуються дискусії щодо вироблення термінології, класифікації, співвідношення дійсного і вигаданого, методів дослідження документальної літератури. Документальна література є цікавою також і для філософів, адже

вона поглиблює уявлення про природу людини, про співвідношення соціального і біологічного в людині, про втрату і знаходження сенсу життя в межових ситуаціях. А з іншого боку документальна література не входить в корпус філософських творів для обов'язкового вивчення. Не хотілося, щоб і в ХХІ столітті постійно повторювали слова Г. Гегеля про те, що народи і уряди не винесли з історії уроків і в практичній діяльності продовжують повторювати помилки минулого. Документальна література показує, якою повинна або не повинна бути людина та історія. Ми ще не повною мірою осмислили на пострадянському просторі трагедію людини і соціальних інститутів ХХ ст. І в цьому нам може допомогти вивчення документальної літератури, письмових свідчень про крайні (межові) соціальні ситуації.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми.

В українському літературознавстві питання документальної літератури аналізується в дисертаційному дослідженні Надії Колошук [1], а також в окремих публікаціях авторки [2;3;4;5]. Особливості документальної літератури розглядаються в публікаціях Т. Черкашиної [7;8]. Місце документальної літератури у сучасному світі аналізуються також Олександром Галичем [9]. Співвідношення факту і документу досліджує Володимир Тихий [10]. Останнім часом з'являється більше повідомлень про документальну літературу в Інтернеті [11;12;13;14]. В російському літературознавстві питання документальної літератури відображені в публікаціях О. Михайлик [15], М. Райзмана [19], на сторінках журналів «Знамя» [16] та ін. Західні дослідники – М. Берюті [17], Л. Токер [18], Ц. Тодоров [25], а також автори на сторінках журналу «Laboratorium» [29] звертаються до питань про свідчення людей, що знаходилися в екстремальних ситуаціях.

Формулювання мети та завдань статті. Метою даної статті є визначення та поділ поняття «документальна література». Виходячи із мети, поставлені такі завдання:

- 1) з'ясувати зміст і обсяг понять «документальна література»;

- 2) зробити визначення понять «література екстремальних випробувань» та «документалістика»;
- 3) розглянути досвід В. Шаламова в екстремальній ситуації концентраційного табору як нове знання про людину;
- 4) з'ясувати співвідношення вигадки й факту в документальній літературі;
- 5) окреслити можливі філософські проблеми при розгляді літератури екстремальних випробувань.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У якому стані знаходиться вивчення документальної літератури? Ґрунтовну відповідь на дане питання ми знаходимо в публікації Надії Колошук. За словами авторки: «...вивчення документалістики у нас перебуває, сказати б, на емпірично-прикладному рівні (накопичуємо матеріал, намагаємося застосувати до його тлумачення певну термінологію, яка ніяк не стане насправді термінологією – тобто загальноживаною системою дефініцій і класифікацій), а тому й цікавить вузьке коло фахівців-філологів» [2].

Можна лише частково погодитися з думкою, що «жоден з українських дослідників, окрім п'ятитомної УЛЕ («Українська літературна енциклопедія»), яка починала виходити ще з радянських часів (т.1 – 1988 р. [див.: 13], не подавав визначень понять «документ», «документальна література», «література факту» чи «nonfiction»» [3]. В УРЕ («Українській радянській енциклопедії») за 1979 р. вже прояснювалося значення понять «документ», «документалістика», «документальне кіно». До речі, поняття «документалістика» розглядається не як «документальна література», а як наукова дисципліна, прикладна галузь кібернетики. Документалістика «...тлумачить документ у широкому плані як інформацію, що зафіксована на матеріальному носії (письмовий текст, книга, журнал, перфокарта, перфострічка, магнітна плівка тощо) з метою передачі або подальшого використання її» [20, с. 428]. На цій же сторінці подано чотири значення поняття «документ». Але і до 1979 року ми можемо віднайти книги, де розглядається поняття «документ». Так в «Культурі ділового мовлення» за 1974

рік поняття документ визначається як «...засіб закріплення різними способами на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності і мислительну діяльність людини» [21, с. 19]. А вже в підручнику за 2004 р. «Українське ділове мовлення» Світлани Шевчук поданий розгорнутий аналіз документів [22].

Якщо поняття «документ» все ж таки визначено в різноманітних українських підручниках, енциклопедіях, то з поняттям «документальна література» не все так однозначно. І про це зазначає в своїх статтях Н. Колощук [2]. На нашу думку, варто звернути увагу на визначення поняття «документальна література» у літературознавчому словнику за 2008 р., перекладеному з німецької мови. «Документальна література – збірне поняття, що виникло на початку 1960-х рр., як опозиційне до успішних тоді, виразно фікційних жанрів, літературних жанрів та форм (театр абсурду, парабольна п'єса, радіоп'єса та ін.): театральні твори, радіо- й телевізійні п'єси, фільми, романи, вірші, які з суспільно-критичним та політичним наміром звертаються до історичних документів, відмовляючись від тлумачень, поетизації та ін., з ознаками мистецької структури, зумовленими вибором, впорядкуванням (монтажем) та підготовкою документального матеріалу. Привілейовані форми: репортаж, звіт і драма (здебільшого інсценізації допитів й судових процесів) [23, с. 65]. Можна помітити, що вказане визначення окреслює обсяг жанрів, матеріалів, які можна розглядати як документальну літературу, однак не розкриває змісту поняття «документальна література». Такий же підхід простежується і в українських літературознавців. Так, Н. Колощук вибудовує синонімічний ряд: документальна література, нефікційна література, небелетристична література, література факту, документалістика, література екстремальних випробувань. Перераховує жанрові форми документальної літератури: епістолярій, мемуаристика, есеїстка, щоденники, автобіографічні нариси, сповіді тощо. Українська дослідниця Т. Черкашина доповнює документальну літературу поняттям «література особистого спогаду». Що ж таке література особистого спогаду? «Література особистого спогаду об'єднує

нефікційні розповіді реально існуючої людини про те, свідком або безпосередньо учасником чого вона була особисто. Цей різновид документального письма має кілька структурних (як-от мемуаристика, автобіографіка, щоденникова література, епістолярій тощо) та тематичних (подорожня, військова, табірна, літературно-мистецька та ін.) різновидів ...[7]. У свою чергу авторка нефікційну літературу розглядає як «...власне документальні й художньо-документальні твори, в яких ступінь достовірності описаних подій, що мали місце насправді, переважає над ступенем вигадки й домислу» [8]. Можна погодитися з міркуванням, що документальна література «нефікційна розповідь реально існуючої людини про те, свідком або безпосередньо учасником чого вона була особисто». Ми бачимо досить широке тематичне тлумачення нефікційної літератури. На нашу думку, документальну (нефікційну) літературу можна поділити на два види – літературу буденного життя і літературу екстремальних випробувань (свідчень). Література екстремальних випробувань – опис індивідів або соціальних груп в межових ситуаціях (війна, голод, хвороба, психіатрична лікарня, концентраційний табір тощо). Автор опису постає в ролі або свідка, або учасника, або потерпілого, або звинуваченого. Індивіди або соціальні групи, як показує практика ХХ ст., потрапляють в ситуації на межі життя і смерті. Можна погодитися із Ж. П. Сартром про те, що не існує «нелюдської ситуації». Нелюдські ситуації – ситуації, які створюються людьми, де людина перестає бути людиною і керується лише інстинктами. Як пише В. Шаламов, людина стає деревом, камінням. Це ситуація, де людське життя знецінене і його продовження залежить від випадку, примхи. Людина живе без надії, без сподівань щось змінити. Втім такі міркування більше підходять для людини, яка не трансцендентує себе, не покладається на Бога, віру. Це ситуація, де смерть не є гіршою від життя, де втеча у смерть розглядається як найкращий вихід за межі нестерпного.

У філософії про екстремальні (межові, крайні, пограничні) ситуації людського буття писав К. Ясперс. Його цікавили психологічні стани людини в

таких пограничних ситуаціях, як випадок, провина, страждання, смерть, де відбувається переосмислення людського буття, розмежування ілюзорного і реального [24, с. 498]. Але в К. Ясперса не було досвіду концентраційних таборів.

У своїй книзі «Обличчям до екстремі» Цветан Тодоров аналізує концентраційні табори як екстремальні ситуації життя в ХХ ст. При цьому вказує, що слово екстрема має два значення: центральне і периферійне. «Щодо мене, то я вважаю, табори і досвід, здобутий у них, подвійною крайністю у двох різних значеннях слова: табори – це екстремальний вплив тоталітарних режимів, а відтак – екстремальна форма сучасного політичного життя» [25, с. 376]. Табори є центральною екстремою європейського життя ХХ ст. А периферійною екстремою, за Ц. Тодоровим, виступають тоталітарні режими. «Тоталітаризм – це край нашого політичного життя в тому сенсі, в якому Горацій називає смерть крайньою межею речей, отже, і життя: заперечення і виділення за контрастом» [25, с. 377].

Досвід екстремальних ситуацій, пережитий і осмислений в якості учасника і свідка подається у творах В. Шаламова. Розмірковуючи над своїми творами, автор зазначає: «Колимські оповідання» – це пошуки нового опису, і тим самим і нового змісту. Нова, незвичайна форма для фіксації виняткового стану, виняткових обставин, які виявляється, можуть бути і в історії, і в людській душі. Людська душа, її межі, її моральні межі розтягнуті безмежно – історичний досвід допомогти тут не в змозі. Право на фіксацію цього виняткового досвіду, цього виняткового морального стану можуть мати лише люди, котрі мають особистий досвід... «Колимські оповідання» – фіксація виняткового в стані винятковості. Не документальна проза, а проза, пережита як документ, без спотворень «Записок із мертвого дому» [26].

У літературі буденного життя мова йде про звичайне, щоденне, позбавлене ризиків і загроз буття індивідів і соціальних груп. Можливо, що це буття пересічних індивідів, котрі описують одноманітність буднів. За жанром література екстремальних випробувань постає у формі віршів, пісень, мемуарів,

есе, листів, щоденників, сповідей, оповідань, романів, репортажів, інтерв'ю [28]. Літературознавці вказують, що історичні факти та історичні документи є основою, на якій постають різножанрові твори. Можна з цим погодитися, але треба при цьому вказувати, що це може бути документальна література буденного життя або література екстремальних випробувань.

Наступне завдання полягає в тому, щоб з'ясувати міру вигадки і реальності, а також співвідношення факту і документу в документальній літературі. «Література категорії «нон-фікшн», що зазначається просто «непридумане», є надзвичайно популярною на Заході та завойовує все частіше більшу популярність в Україні. Інколи таку літературу українською називають «документальною», але це видається не зовсім правильним: біографія, мемуари, есе – яскраві представники «нон-фікшн», але вони часто базуються на фактах, як їх знає чи пам'ятає автор, а не на документах [10, с. 3]. Про це пише Володимир О. Тихий у книзі «Що читати: знайомство з Non-fiction» [10]. Постають питання, чи варто відривати факти від документів? Чи не фіксуються факти в документах? А якщо документи знищені, то факти втрачають достовірність, не зважаючи на існування свідків, учасників подій? «Документи нашого минулого знищені, сторожові вишки спиляні, бараки зрівняні із землею, поіржавлений колючий дріт змотаний і віднесений в якесь інше місце. На розвалинах Серпантинки розцвів іван-чай – квітка пожежі, забуття, ворог архівів і людської пам'яті. Чи були ми? Відповідаю: «були» – із всією виразністю протоколу, відповідальністю, чіткістю документа» [33].

На нашу думку, не варто факти розглядати відокремлено від документів і на підставі цього розмежовувати документальну і нефікційну літератури. Документальна література є нефікційною літературою. Важко уявити В. Шаламова, котрий перебуває в концентраційних таборах і безперешкодно описує життя в пеклі, а до того ж, адміністрація кожного табору надає йому необхідні документи (накази, інструкції, розпорядження), що регламентують життя ув'язнених.

Уважно ознайомившись з рекомендованою літературою В. О. Тихого для читання в категорії non-fiction, побачимо і книги, що базуються на документах. Таким чином і сам автор не витримує надуману лінію розмежування факту й документу.

Під час дискусій про співвідношення реальності і вигадки в нефікційній літературі зазначалося: «...адже і non-fiction зовсім не виключає можливості вигадки, це ж не зовсім not-fiction. Недаремно в західному літературознавстві з'явилося визначення fiction-література, яка базується на факті, адже залишає за собою право його вільної інтерпретації. Достовірність взагалі є суперечливе мірило художньої цінності non-fiction.» [16, с. 10].

Література екстремальних випробувань поглиблює розуміння людини в крайніх обставинах життя. Звертаємося до висновків, зроблених В. Шаламовим про те, що він бачив і зрозумів в таборі: «1. Надзвичайну крихкість людської культури, цивілізації. Людина стає звіром через три тижні – при важкій роботі, холоді, голоді і побоях. 2. Головний засіб розтління душі – холод, в середньоазійських таборах, можливо, люди трималися довше – там було тепліше... 8. Побачив, що єдина група людей, котра трималася хоть трохи людськи в голоді і знущаннях, – це релігійники-сектанти – майже всі і більша частина попів... 16. Зрозумів, що можна жити злістю. 17. Зрозумів, що можна жити байдужістю... 29. Жага влади, вільного вбивства велика – від великих людей до рядових оперативників з гвинтівкою (Сірошапка (см. Оповідання «Ягоди». Збір. творів т.1, с.54-56) та ін.)... 31. Дізнався, що світ потрібно ділити не на добрих і поганих людей, а на боягузів і не боягузів. 95 % боягузів при слабкій погрозі спроможні на будь-яку нищість, смертельну підлість [27]. За В. Шаламовим, людина є найсильнішою твариною, твариною, яка витримує катування, знущання, холод. «7. Зрозумів, що людина стала людиною тому, що вона фізично міцніша, цупкіше будь якої тварини – ніякий кінь не витримує роботи на Крайній Півночі» [27]. Зіставлення людини з твариною ми знаходимо у філософії Ф. Ніцше, психоаналізі Е. Фрома. Фром ставить питання про людей-овець і людей-вовків. Кого більше у суспільстві? «Можливо відповідь

проста і полягає в тому, що меншість вовків живе поруч із більшістю овець. Вовки змушують овець вбивати і душити, а ті чинять так не тому, що це дає їм радість, а тому, що вони хочуть коритися. Крім того, щоб спонукати більшість овець діяти, як вовки, вбивці повинні вигадати історії про правоту своєї справи, про захист свободи, яка нібито знаходиться в небезпеці, про помсту за дітей, заколотими багнетами, про зґвалтованих жінок і зневажену честь. Ця відповідь звучить переконливою, але і після цього залишається багато сумнівів. Чи означає вона, що існує як би дві людські раси – вовки і вівці? ... Можливо людина одночасно і вовк і вівця, чи вона – ні вовк, ні вівця» [31, с. 17].

Чи варто читати табірні тексти В. Шаламова? На перший погляд, дивне питання, враховуючи тиражі книг В. Шаламова, котрі поширюються як в Україні, так і в РФ. «Автор «Колимських оповідань» вважає табір негативним досвідом для людини – з першої і до останньої години. Людина не повинна знати, не повинна навіть чути про нього. Ні одна людина не стає ні кращою, ні сильнішою після табору. Табір – негативний досвід, негативна школа, розтління для всіх – для начальників і ув'язнених, конвоїрів і глядачів, перехожих і читачів белетристики» [28]. Людина все ж таки повинна знати про цей негативний досвід, досвід трансформації людини до рівня тварини. Не осмислений, не вивчений, прихований досвід мільйонів в межових ситуаціях буде спокусою його відтворення в недемократичних суспільствах. Не подоланий, не переосмислений і не засуджений досвід буде продовжувати впливати на функціонування соціальних інститутів у посттоталітарних суспільствах [29].

Як табірний текст може впливати на читача? Це залежить від самого читача, його світогляду, його цінностей. Варто нагадати слова Ф. Ніцше: «Є книжки, котрі для душі та здоров'я мають цілком протилежну вартість від того, чи їх читає ница душа, ница життєва сила, чи вища й потужніша. У першому випадку ці книжки небезпечні, руйнують і занапащають, у другому – поклик герольда, що закликає найвідважніших до їхньої відваги» [30, с. 35].

Про кого писав В. Шаламов? «Колимські оповідання» - це доля мучеників, які не були, які не вміли і які не стали героями» [28]. Не думаю, що мова йде про канонізованих церквою осіб. В. Шаламов називає мучениками всіх, хто зазнав страждань, незалежно від його світоглядних позицій. Мученик від релігії терпить і випробовує себе, будучи слугою Бога та Церкви. Мученик молитвою, покорою, не протиставленням злу силою сподівається на винагороду у вигляді кращого і вічного, але неземного життя. Страждання для мученика є перепусткою в інший світ. На сьогодні РПЦ намагається встановити монополію на спогади мучеників в ГУЛАЗІ. «Наприклад, з деякого часу спроби приватизації старих і створення нових спогадів про репресії здійснює Російська православна церква... Ототожнюючи жертв сталінських репресій з середньовічними православними святими, Церква вибірково увічніює пам'ять росіян і тих жертв, котрих переслідували саме за належність до православної церкви... За монополізацією всієї сфери спогадів про ГУЛАГ проглядаються окремі зусилля держави по створенню і маніпулюванню колективного сприйняття трагічного минулого за допомогою нав'язування думки, згідно з якою, жертвами ГУЛАГУ були в основному представники Російської православної церкви, яких необхідно канонізувати» [29, с. 20].

Висновки і перспективи подальших досліджень

Є доречним поділ документальної літератури на літературу екстремальних випробувань і літературу буденного життя. Це різні описи життя людей і соціальних груп в різних ситуаціях. Соціальне в людині може бути знищеним і сама людина стає істотою, що керується лише інстинктами.

Література екстремальних випробувань потребує подальших міждисциплінарних підходів зі сторони літературознавства, культурології, історії, соціальної філософії, антропології. В українському літературознавстві при дослідженні табірних текстів, на думку Н. Колошук, необхідно дотримуватися певних критеріїв і орієнтирів. Н. Колошук пропонує певну систему алгоритмів в оцінці документальної літератури, яка складається з 17 пунктів [4, с. 6-7]. Це перш за все орієнтир для літературознавців.

Для соціальної філософії в літературі екстремальних випробувань цікавими можуть бути такі теми: потяг до життя і потяг до смерті в граничній ситуації, концентраційний табір як окремий соціальний інститут для утримання політичної влади, роль страждань в умовах ціннісного конфлікту; фізичний та інтелектуальний опір в межових ситуаціях тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колошук Н. Г. Табірна проза як літературний феномен ХХ століття (на матеріалі української, російської, білоруської та польської літератур): автореф. дис. докт. філол. наук: спец. 10.01.01, 10.01.03 / Н. Г. Колошук. – Київ, 2007. – 43 с.

2. Колошук Н. Г. Екстремальні свідчення в сучасній українській літературі та підсумки і перспективи вітчизняного вивчення документалістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2743/1/ExtrSvidTernopil.pdf>

3. Колошук Н. Г. Нефікційна література (документалістика) як маргінальне явище мультикультурного процесу сучасності: українська ситуація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18489/25-Koloshchuk.pdf?sequence=1>

4. Колошук Н. Г. Табірна література факту на теренах України: сучасне бачення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3034/1/Poznan.pdf>

5. Колошук Н. Г. Читатель в пространстве «лагерного текста» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/153578323.pdf>

6. Колошук Н. Г. Как и для чего создавалась и хранилась лагерная поэзия: свидетельства «до-гутенберговской» эпохи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru-prichal-ada.livejournal.com/551965.html>

7. Черкашина Т. Ю. Формування жанрів спогадової літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/65.pdf>

8. Черкашина Т. Ю. Література особистого спогаду в системі словесної творчості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiiris_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_4%282%29_7

9. Галич О. А. Документальна література в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiiris_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21RE

F=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vluf_2013_22_3

10. Тихий В. О. Що читати: знайомство з non-fiction /В.О Тихий. – Вид. друге, доповнене. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2017. – 140 с.

11. Колінько О. П. Нон-фікшн особливий феномен сучасної белетристики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v24/part_2/24.pdf

12. Коваль Н. В Україні створили нову літературну премію в жанрі нон-фікшн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.chytomo.com/news/v-ukraini-stvorili-novu-literaturnu-premiyu-v-zhanri-non-fikshn>

13. Семків Р. Лекція «Як писати жанрову літературу: документальна проза та нон-фікшн» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litosvita.com/lektsiya-yak-pysaty-zhanrovu-literaturu-dokumentalna-proza-ta-non-fikshn/#.W_QS8Ycza70

14. У пошуках втраченого автора: коли чекати на якісний український нон-фікшн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://open.knbs.ua/u-poshukah-vtrachenogo-avtora-koli-chekati-na-yakisnij-ukrajinskij-non-fikshn/>

15. Михайлик Е. Не отражается и не отбрасывает тени: «закрытое» общество и лагерная литература [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/100/mi27.html>

16. Александр Абрамов, Михаил Айзенберг, Марина Балина, Сергей Гандлевский, Лев Гудков, Игорь Клех, Ольгерт Либкин, Самуил Лурье, Николай Работнов, Александр Чудаков. Литература non fiction: вымыслы и реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/znamia/2003/1/r1.html>

17. Беррюти М. Варлам Шаламов: литература как документ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shalamov.ru/research/99/>

18. Токер Л. Лагерная литература и ее читатель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.booksite.ru/varlam/creature_03.htm

19. Райзман М. И. Задержанная литература: учеб. Пособие /М.И. Райзман. Михайлик Е. Не отражается и не отбрасывает тени: «закрытое» общество и лагерная литература Михайлик Е. Не отражается и не отбрасывает тени: «закрытое» общество и лагерная література. – Магадан: Изд. «Охотник», 2009. – 108 с.

20. Коваль Л. В. Документ. Фельзер А. Б. Документалістика // Українська Радянська Енциклопедія: в 12 т./ редкол.: Бажан М. П. (голов. ред.) та ін. К.: Головна Редакція УРЕ, 2-е вид., 1979. – т. 3: Г-Е. – 552 с.

21. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування / А.П. Коваль. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: Вища школа, 1977. – 296 с.

22. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник /С.В. Шевчук. – К.: Літера, 2000. – 480 с.

23. Літературознавство. Словник основних понять / Пер. з нім. А. Цяпи. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 280 с.

24. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2. вид. I доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
25. Тодоров Ц. Обличчям до екстрими / Ц. Тодоров; пер. з фр. Я. Салига. – Львів: Літопис, 2000. – 416 с.
26. Шаламов В. О моей прозе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shalamov.ru/library/21/61.html>
27. Шаламов В. Что я видел и понял в лагере [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.shalamov.ru/library/29/>
28. Шаламов В. О прозе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shalamov.ru/library/21/45.html>
29. Ултургашева О. Наследие ГУЛАГа в современной повседневности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ecsocman.hse.ru/data/2015/05/25/1251203024/Intro_01_15_RU_!.pdf
30. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Ф. Ніцше; пер. з нім. А. Онишка. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
31. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 340 с.
32. Шаламов В. Перчатка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shalamov.ru/library/7/1.html>